

Székely Zsolt

FEJEZETEK AZ ERDÉLYI LIMES-KUTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL DR. SZÉKELY ZOLTÁN SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

A római limes már a 19. század második felében az erdélyi régészeti kutatás egyik központi témája volt.¹ A római Dácia védelmi rendszerén belül a limes különösen fontos szerepet játszott, hiszen azt a külső vonalat képezte, amellyel az ellenség először találkozott. A limes biztosította a provincia békés gazdasági és társadalmi életét.²

A Porolissumon található régészeti leletekről az első feljegyzések a 18. század végén jelentek meg.³ A 19. század második felében a régészeti szakirodalom jelentős figyelmet szentelt ennek a témakörnek.⁴ A római limes első, összefoglaló jellegű leírását Torma Károly közölte 1880-ban, aki ezt megelőzően régészeti ásatásokat is végzett Porolissumon.⁵ Torma leírja a római Dácia limes-vonalának teljes felső szakaszát. Az ő megfigyelései és feljegyzései alapján kezdett Radnóti Aladár első ízben rendszeres régészeti ásatásokat végezni Porolissumon. Jelen dolgozat keretein belül nem áll szándékunkban a római Dácia limes-vonalának problémáit elemezni. Ezt már megtették előttünk mások, sokkal nagyobb hozzáértéssel. A következőkben egy pár, eddig ismeretlen adatot szeretnénk bevinni a tudományos szakirodalomba, a római limes-vonal kutatására vonatkozóan, 1943-ban Radnóti Aladár által a Porolissumon végzett régészeti ásatások körülményeiről. Továbbá szeretnénk ismertetni azokat az adatokat is, amelyek Paul Reinecke érdeklődését tükrözik a Székely Zoltán komollói római táborban végzett kutatásainak eredményei iránt.

Úgy gondoljuk, hogy – születésének századik évfordulóján – időszerű közzéadnunk a Székely Zoltán régész, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója régészeti levelezéseiből egy pár részletet az említett témakörre vonatkozóan.

Az egyetem elvégzése után Székely Zoltán az 1936–37-es tanévet latin–görög szakos segédtanárként a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban kezdte, ahol megismerkedett a Szikszai-gyűjteménnyel.⁶ Egy évvel később – mint ösztöndíjas – a buda-

pesti Pázmány Péter Tudományegyetemen régészeti képzésben részesült, ahol Alföldi András, Tompa Ferenc és Paulovics István előadásait hallgatta. Itt kötött barátságot Nagy Lajossal, László Gyulával, Mózsolics Amáliával, Párducz Mihállyal, valamint a kor több más jeles kutatójával.⁷ Budapesten részt vett Szilágyi János aquincumi ásatásain, majd 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetem fiatal kutatóival, Radnóti Aladár vezetésével részt vett az első rendszeres porolissumi régészeti ásatásokon.⁸

1942 nyarán Székely Zoltán rendszeres régészeti ásatásokat végzett a komollói erődített római táborban. E kutatások eredményei szolgáltatták doktori disszertációjának a témáját is, amelyet 1943-ban védett meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.⁹ Disszertációjának következtetéseiben Székely Zoltán élesen cáfolta Constantin Daicoviciu – a dáko-román folytonosságra vonatkozó – elméletét.¹⁰ Ezért az impériumváltás után a doktori címét a kommunista román állam 1970-ig nem ismerte el, C. Daicoviciu több évtizeden keresztül támadta Székelyt.

A Székely Zoltán hagyatékából ránk maradt öt, Székely Zoltánnak címzett Radnóti Aladár-lelél huszonöt éves időintervallumot ölel fel. Az első 1943. szeptember 5-ei keltezésű, az utolsó pedig 1968. július 11-én íródott, négy évvel dr. Radnóti Aladár professzor korai halála előtt.

*

Kedves Zoli!

Vagy két hét előtt kaptam Reinecke professzortól levelet Münchenből. Hogy bemutassam kicsoda: a németek leghíresebb ősrégésze, a legnagyobb is. Nála dolgoztam a múlt ősszel. Leveléből a Magára vonatkozó részt szó szerint közlöm:

„Das mir gütigst zugesandte Schriftchen über das Römerkastell im Szeklerlande, für dessen Überweisung ich herzlich danke, hat mich aus mehr als einem Grunde

¹ A vonatkozó irodalmat lásd PAULOVICS István 1944, 3–14.

² GUDEA, Nicolae 1977, 97–115.

³ WINDISCH, G. 1790, 439.

⁴ ACKNER, M. J. – MÜLLER, Fr. 1865.

⁵ TORMA Károly 1880.

⁶ BEJINARIU, Ioan 2008, 108.

⁷ SZÉKELY, Zsolt 2006, 10.

⁸ GUDEA, Nicolae 1989.

⁹ SZÉKELY Zoltán 1943.

¹⁰ SZÉKELY Zoltán 1943.

sehr interessiert. Absonderlich ist die Grundrissform der Anlage, für die man eher doch ein Quadrat oder Rechteck erwartet hätte, während hier ein unregelmässiges Viereck vorliegt. Ebenso merkwürdig erscheint uns die Lage des Kastells in der Enge zwischen der burzenländischen und der Háromszék-Ebene, welche letztere doch wohl auch noch zur römischen Provinz Dacia gehörte. Schade, dass der Verfasser kein kurzes deutsches Resumé beigegeben hat, wenn ich mir aus dem ungarischen Text auch verschiedene Einzelheiten klar machen kann.

Ich habe das Schriftchen leihweise an die Römisch-Germanische Kommission Frankfurt am Main geschickt, woselbst es noch unbekannt war. Der dortige Dr. Wagner, der seine Dissertation über die römischen Truppen in Pannonien geschrieben hat, interessiert sich lebhaft für diese Veröffentlichung. Ich meine, es wäre gut, wenn der Verfasser in der Frankfurter »Germania« ein paar Seiten über das Kastell und seine Geschichte berichten würde.¹¹

Ezek szerint Reinecke professornak az az óhaja, hogy írjon valamit a Germania c. folyóirat számára, amit én Magának szívesen lefordítok németre. Ezt annál is inkább ajánlom, mert az oláhok elárasszják a német folyóiratokat szellemi termelvényeikkel, és mi bizony semmit sem teszünk ezen a téren. Jó lenne, ha még egy példányt küldene Reinecke professornak. Címe: Professor Dr. Paul Reinecke, München, Prinzregentenstrasse 3, Landesamt für Denkmalpflege. Siessen vele, hisz egy ismertetésről van szó, és képeket is küldjön. Ez egyúttal nekünk is jó reklám lesz, és Reinecke valóban a kevés német jóakarónk közé tartozik.

A múltkor átadott különnyomatot tényleg itt hagyta, egyúttal azt is küldöm. Különben még azon fáradozom, hogy a dák repertórium munkatársai egy megbeszélésre összeüljenek itt Kolozsváron. Remélem, hogy maga sem fog akkor hiányozni.

Herepei igazgató úrnak, kérem, adja át tiszteletteljes üdvözléteimet. Alig várom, hogy lemehessek már hozzá egyszer.

1943. 9. 5.

Sokszor szívélyesen üdvözli
[olvashatatlan aláírás]

¹¹ „A székellyföldi római castrumról szóló írást, amelyet nekem küldött, szívből köszönöm, mivel több szempontból is érdekelt. A [castrum] rendhagyó formája, amely várhatóan egy négyzet vagy téglalap kellett volna hogy legyen, ezzel szemben ez trapéz alakú. Ugyanígy figyelemre méltónak tartom a castrum elhelyezkedését is a barcasági és a háromszéki mezőséget elválasztó szorosban, amely még Dácia provinciához tartozott. Kár, hogy a szerző nem mellékelte egy rövid német nyelvű tartalmat, habár a magyar nyelvű szövegből is ki tudok szűrni bizonyos részleteket.

Kölsön adtam a szöveget a Frankfurt am Main-i Römisch-Germanische Kommission-nak, számukra is ismeretlen volt. Tölkük Dr. Wagner, aki a doktori dolgozatát a pannóniai római csapattestekből

*

Amint a fenti levélből kitűnik, Reinecke professornak a komollói ásatásokról készült jelentés megjelenésének évében, 1943 őszén már tudomása volt erről a publikációról,¹² ugyanakkor jól ismerte ezt a vidéket és e kutatások jelentőségét.

Szintén ebből a levélből tűnik ki, hogy Radnóti Aladár élénken követte a román régészek tudományos tevékenységét és külföldi publikációit.

*

Kedves Zoli!

Mellékelve a levél. A tetején odaírtam a nevét, de magyarul én is mindig a családi nevet írom elsőnek, a németeknek is, csak a publikációkra írom a német módi szerint. Remélem, megfelel így a levél. A dátum – kb. akkor küldi úgysí a dolgozatot, amit majd sürgősen lefordítok. Csak arra kérem, hogy mindenütt ott legyen az ábrára való hivatkozás, az ábrák aláírása, az ábrák pontos beszámozása, mert én csak annyit értek a római archaeológiához, hogy egy terra sigillatát egy terra nig-rától tudok megkülönböztetni. Ez az egész. És az ábrák nagyon szépek legyenek. Megint kaptam német folyóiratokat, az oláhok agyonpublikálják magukat, és szép dolgokat hoznak ki, ezért nekünk még jobban ki kell tenni magunkért.

Más újság? Végképp le vagyok hangolva. Ma éjjel 3 órakor írtam Fettichnek¹³ egy kétségbeesett levelet. Nem tudom, meddig bírom ezt a poklot. Idegileg megint ki vagyok merülve, és nézek körül, hova lehetne ellátni, vagy végképp oda menni, ahol a legjobb gyógyír minden bajra a feketeföld. Végképpen kezdem magamat ezen a földön unni, és úgy gondolom, hogy odaát sokkal jobb, hisz eddig senki nem jött vissza onnét. A napokban összetalálkoztam egy dunántúli barátommal, elkezdtünk szép szűkebb pátriánkról mesélni, a végén úgy bögtünk, mint a láncos kutyák. Elmentünk a templomba, ott tovább bögtünk. Neki is az örményekkel gyűlt meg a baja.¹⁴ Nem baj, még lesz rosszabbul is.

Küldje a dolgozatot gyorsan, hogy már csinálhassam. Ha készen lesz, rögtön el is küldöm.

1943. 10. 24.

Szeretettel üdvözli

[olvashatatlan aláírás]

írta, élénken érdeklődik e publikáció után. Úgy gondolom, hogy jó lenne, ha a szerző bemutatná egy pár oldalas jelentésben a castrumot, annak történetével a frankfurter Germania folyóiratban.” (A fordítást német nyelvből Kelemen Antónia végezte, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.)

¹² SZÉKELY Zoltán 1943.

¹³ Fettich Nándor (Acsád, 1900. január 7. – Budapest, 1971. május 17.) régész, orvos, az MTA tagja.

¹⁴ A célzás valószínűleg hivatali főnöke, a szakmában köztudottan nem könnyű természetű Roska Márton örmény származására vonatkozik.

– 1944 folyamán – történt események és változások nyomán e két írás soha nem jelent meg.

*

A levél arra is rávilágít, hogy abban az időben is élénk versengés jellemezte a román és a magyar régészek munkásságát. Radnóti ismételten kiemeli a román régész kollégák gazdag publikációs tevékenységét, akik jelentős tanulmányokat közöltek Németországban.

*

Kedves Zoli!

Ma kaptam Reinecke professzortól levelet, amiben a következőket írja (úgy látom, nem hagyja nyugton Komolló): „Ich bedauere, dass der Studie über das neue siebenbürgische Römerkastell kein kurzes deutsches Resumé beigegeben wurde. Vielleicht haben Sie die Güte, mich kurz nach dem ungarischen Text darüber zu informieren, wann nach Ansicht des Autors dieses Kastell und zu welchem Zweck es an einem Standort zwischen Burzenland und Háromszék angelegt wurde. Sein Ende gehört in die Zeit des Gallienus – von Form dem ... [olvashatatlan] unserer mittelkaiserzeitlichen Kastelle am rätisch-obergermanischen Limes +/- 260 n. Chr. Dafür spricht auch die eine Armbrustfibel, die bei uns auch die jüngste Fibel des Limeskastells ist. Aber wann, unter welchem Kaiser, ist das Kastell entstanden. Der Grundriss spricht für reiche Zeiten.”¹⁵

Megírtam Reinecke professzornak, hogy kb. 2-3 héten belül küldöm a kéziratot, és helyezze el valahol. Ő ebben a levélben azt írja, hogy ismertetni akarja, és én írjam meg neki, hogy maga mit írt róla. Szóval siessen. A levelet – ékes német nyelvre lefordítva –, már elküldte. Siessen!

1943. 10. 29.

*Szeretettel üdvözlí
[aláírás]*

*

Ez a levél számos érdekes és fontos adatot tartalmaz. Paul Reinecke két olyan fibulára utal, melyeket a levélből azt is megtudjuk, hogy Paul Reinecke jó ismerője volt a Székelyföldnek, és helyesen ítélte meg a komollói római tábor stratégiai szerepét. Ugyanakkor megjegyezte a tábor szokatlan formáját is. Nincs tudomásunk arról, hogy a Reinecke recenzója és a Székely Zoltán ismertetője valaha megjelent volna. Úgy gondoljuk, hogy a második világháború végén

¹⁵ „Sajnálom, hogy az erdélyi komollói római castrumról írt tanulmányhoz nem csatoltak egy rövid német nyelvű kivonatot. Kérem, legyen szíves röviden tájékoztatni engem – a magyar nyelvű szöveg alapján –, mi a szerző véleménye a castrum építésének idejéről, és hogy milyen célból helyezték a Barcaság és Háromszék közti területre. Utolsó szakasza a formája alapján Gallienus korából való, [olvashatatlan rész] a mi császárkori castrumaink a felső réto-germán limes vonalán Kr. u. +/- 260 körül valók. Ezt támasztja alá egy újpuska (Armbrustfibel) formájú fibula is, amely nálunk a limes

Kedves Zoltán!

Szilágyi Jánosnál és Vargha Lacinál is láttam levelezőlapokat tőled, amelyekben érdeklődsz, hogy élek-e és mit csinállok. Én már többször hallottam rólad, tudom azt, hogy visszakérültél Sepsiszentgyörgyre, és iskolai elfoglaltságod mellett szorgalmasan dolgozol, és sok új régészeti felfedezést tettél a Székelyföldön.

Röviden annyit az elmúlt évekről, hogy, mint talán tudod, egész 1944. évben katonai szolgálatot teljesítettem. Ezért szakadtak meg a porolisszumi ásatások. 1945. év közepétől fogva, fogság után ismét a régészeti osztályon teljesítettem szolgálatot. A legnagyobb infláció közepette is sikerült két ásatást vezetni: Szőnyben egy igen gazdag római temetőt tártam fel, Zalaváron pedig egy 9. századi templomot ástam. Talán hallottad, hogy Vargha Laci megbízást kapott a néprajzi múzeum vezetésére, és az ő helyére kerültem a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez, mint Alföldy professzor úr helyettese. Még annyit talán hogy a múlt esztendőben Alföldy professzor úr habilitált, és ebben az évben a római üvegekről okitóm a tanulni vágyó ifjúságot.

Egy régen húzódo és nagyon kényes ügyben szeretném véleményed kikérni, mielőtt bármit hivatalos minőségben tennék. A napokban Herepei János két jegyzőkönyvet terjesztett fel a Főfelügyelőséghez, amelyben a székely Nemzeti Múzeum muzeális anyagának menekítéséről és elpusztulásáról részletesen beszámol. A mellékelt levél szerint tette ezt azért, mivel úgy értesült, hogy Sepsiszentgyörgyön bizonyos gyanúk ébredtek föl ellene, hogy az anyag nem pusztult el, csak ő nem akarja visszavinni, illetve visszaküldeni az értékeket. Kívánsága az, hogy a Főfelügyelőség adjon hivatalos értesítést a tényleges helyzetről a Székely Nemzeti Múzeum vezetésének, illetve igazgatóválasztmányának, hogy ilyen módon az ő személye minden gyanú fölött álljon. Ugyanekkor kéri, hogy a megmaradt Apor-kódexet és a szörcei leletet adjuk ki az elpusztult értékek részletes leltárával együtt.¹⁹ Alföldy professzor úrnak, mint a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének az a véleménye ebben a kérdésben, hogy ezt az ügyet minden személyes vádaskodástól mentesen kellene kezel-

menti castrumok legkorábbi fibulája. Kérdéses viszont, hogy mikor és melyik császár korában épült a castrum. Az alaprajza aránylag késői korokra utal.” (A fordítást német nyelvből Kelemen Antónia végezte, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.)

¹⁶ SZEKELY Zoltán 1943, VIII/1. tábla.

¹⁷ SZEKELY Zoltán 1943, IX/35. tábla.

¹⁸ Sorin Cociş szíves közlése alapján. ¹⁹ A hasonmás készítésre céljából kölcsönzött Apor-kódexet és a tanulmányozásra kikért szörcei kincset a magyar állam 1953-ban szolgáltatta csak vissza.

nünk. Tájékozódni akarok tehát, tőled, hogy valóban elhangzottak-e ilyen vádak Herepei személye ellen,²⁰ és az ottani igazgatóválasztmánynak mi a felfogása ebben a kérdésben. Az minden vitán fölül áll, hogy a múzeum anyaga az említett csekély kivétellel teljes egészében elpusztult, sajnos ezen a szomorú tényen változtatni nem tudunk.²¹ Szükségtelen tehát, hogy az ügyet újra felkavarva tápot adjunk mindenfajta személyi vádakodásnak. Egy magánlevélben azt is írd meg nekem, hogy az igazgatóválasztmány tett-e lépéseket ebben az ügyben, hogy szükséges-e a Herepei által benyújtott jegyzőkönyv megküldése, vagy esetleg csak Herepei túlzó érzékenysége mutatható ki a jegyzőkönyvekből és a mellékelt levélből. Még egyszer hangsúlyozom, hogy szükségtelennek tartom az ügy újabb felkavarását, Herepei személye minden gyanú fölött áll, ha azonban az ügy újabb bizonyításra szorul, akkor a jegyzőkönyveket megküldjük.

Feleségednek, Édesanyádnak és Nővérednek add át tiszteletteljes kézcsókomat, téged szeretettel ölel öreg barátod.

Budapest, 1947. 2. 13.
[olvashatatlan aláírás]

*

Amint a levél keltezéséből kitűnik, az utolsó levélváltás óta eltelt három és fél év. Ez alatt véget ért a háború, megváltoztak az államhatárok, és közbejött egy sor olyan esemény, amelyek meghatározták a régészeti kutatás fejlődési irányát is.

Az 1943-as év nyarán végzett régészeti ásatások során Radnóti a magyar hadsereg légi felvételei alapján a Meszes kapuján keresztül meghatározta a római limes vonalát.²² E téren Neogrády Sándor után Radnóti volt a második magyar régész, aki légi felvételeket használt régészeti objektumok terepen való beazonosítására. Torma leírása alapján²³ és a légi felvételek segítségével arra a következtetésre jutott, hogy a római limes mint védelmi rendszer a Meszes kapujának teljes hosszában ki volt építve.

Amint a levélből kitűnik, Radnóti 1944 nyarán szerette volna folytatni a rendszeres ásatásokat Porolissumon. A háborús események, valamint az anyagi

²⁰ Herepei felelősségének a kérdése folyamatosan napirenden volt a Székely Nemzeti Múzeumban 1945–47-ben, elsősorban a helyi politikum részéről jelölt igazgatóválasztmányi alelnök, Gyárfás Albert révén. A felmerülő gyanúra a volt igazgató sajnos maga szolgáltatott okot: éppen most, 1947. februárban pl. a budapesti rádió adásában is félreérthetően nyilatkozott ekkori bonyhádi múzeumalapításáról, mintha a Székely Nemzeti Múzeum el nem pusztult anyagaira alapozta volna azt. (BOÉR Hunor 2004, 207.)

²¹ Valójában a zalaegerszegi bombázás után a helyszínen, majd a helybeliektől összegyűjtötték csaknem 300 töredéket, ezekből 1951-ben több mint 100 azonosítható vagy sepsiszentgyörgyinek

nehézségek miatt ezek a kutatások már nem valósultak meg.

*

Amint ismeretes, Radnóti Aladár 1957-ben elhagyta Magyarországot. Először Bajorországban telepedett meg, ahol a bajor műemléki felügyelőség régészeként Regensburg műemlékeivel foglalkozott, vaskori és római kori ásatásokat folytatott. 1959-től az augsburgi múzeum munkatársa, itt elsősorban egyházi építmények feltárását végezte. 1962-től a frankfurti egyetemen az ókortörténeti segédtudományok oktatásában vett részt. Az 1943-as porolissumi régészeti ásatások eredményeit halála után, 1978-ban Tóth Endre közölte.²⁴

*

Prof. Dr. Aladár Radnóti
Frankfurt am Main 11. 7. 1968.
Arndtstrasse 9/11

Kedves Zoltán!

Régen hallottam Rólad valamit, de egyrészt publikációidból, másrészt az itt járt romániai kutatóktól tudom, hogy változatlanul Sepsiszentgyörgyön vagy, és ott szép eredménnyel működsz. Engedd meg, hogy egy kéréssel forduljak Hozzád.

Egyik tanítványom: Hans Christoph Noeske dissertációs témát kapott tőlem: „Die römischen Metallbergwerke und ihre Administration auf der Balkanhalbinsel”. Az idei nyári szünetet arra használja fel, hogy tanulmányutatót tesz Romániában, Magyarországon és Jugoszláviában. Romániai körútja alkalmával Brassóból szeretne kiutazni Szentgyörgyre, hogy a múzeumot megnézze, főleg feliratok és bányászszerszámok érdeklik, továbbá azok a lelőhelyek, ahol ilyenek előfordultak. Arra kérek, hogy támogasd útjában, és mutasd meg neki, ha valami ilyen anyag van a múzeumokban. Noeske kb. július 28-án lesz Sepsiszentgyörgyön. Arra is megkérnélek, hogy adnál neki jó tanácsokat, hogy Déván és Temesváron kihez forduljon a múzeumokban.

Amennyire én Predátó²⁵ értesültem, Déván új ember van, akit nem ismerek, és Temesváron pedig Moga,

valószínűsített tételt a magyar állam (a tárgyakat őrző KOF jogutódja révén) vissza is szolgáltatott. Herepei különben már 1947. március eleji tisztázó levelében ilyen értelemben nyilatkozott a múzeumnak. (Uo.)

²² Vö. www.legiregeszet.com. (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 17.)

²³ TORMA Károly 1880.

²⁴ TÓTH 1978.

²⁵ Constantin Predára való utalás, aki abban az időben mint a Humboldt Alapítvány ösztöndíjasa Németországban tartózkodott.

akit ugyan ismerek, de utoljára 1934-ben találkoztam vele Kolozsvárott.²⁶

Abban a reményben, hogy a jövőben lehetőség nyílik számodra is, hogy egyszer Frankfurtba gyere,

Szeretettel köszöntelek:

[kiolvashatatlan aláírás]

Aladár Radnóti

Ennek az utolsó – a Radnóti professzor halála előtt négy évvel, 1968-ban írott – levélnek a többitől teljesen eltérő hangulata van. Tízévi németországi tartózkodása és tevékenysége alatt Radnóti elsajátította az objektív, távolságtartó, kimért német stílust. Röviden, tárgyilagosan ír. A levélben megjelenik Hans Christoph Noeske neve, aki abban az időben Radnóti doktorandusza volt, és aki később a Frankfurt am Main-i Johann Wolfgang Goethe Egyetem kiemelkedő kutatója lett.

Székelly Zsolt – Sepsiszentgyörgy; szekelezsolt54@yahoo.com

Irodalom

- ACKNER, M. J. – MÜLLER, Fr.
1865 *Die römischen inschriften in Dacien*, Wien.
- BEJINARIU, Ioan
2008 *Bronzuri preistorice din Sălaj*, Editura Mega, Cluj-Napoca.
- BOÉR Hunor
2004 A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3, Sepsiszentgyörgy.
- GUDEA, Nicolae
1977 Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus, *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 97–115.
1989 Istorical cercetărilor și descoperirilor arheologice de la Porolissum până în anul 1977, *Acta Musei Porolissensis*, XIII, Zalău, 33–45.
- PAULOVICS István
1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák” ezüstkincsek kérdése*, Kolozsvár.
- SZÉKELY Zoltán
1943 *A komollói erődített római tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról*, Kolozsvár.
- SZÉKELY, Zsolt
2006 *Correspondență Arheologică*, Brașov.
- TORMA Károly
1880 *A limes dacicus felső rész*, Budapest.
- TÓTH
1978 Porolissum, Das Castellum in Moigrad. Ausgrabung von A. Radnóti, 1943, Budapest, *Régészeti Füzetek*, II, 19, Magyar Nemzeti Múzeum, 124, pl. 28.
- WINDISCH, G.
1790 *Geographie des Grossfürstentums Siebengürgen*, Pressburg.

²⁶ Marius Mogára, a temesvári múzeum egykori igazgatójára való utalás. Úgy gondoljuk, hogy nem tévedünk, ha a Marius

Mogával való találkozás dátumát elírásnak tekintjük: Radnóti 1943 helyett írhatott véletlenül 1934-et.

Pagini din istoria cercetării limesului roman din Transilvania

(Rezumat)

Cercetarea limesului roman a constituit una dintre prioritățile majore ale arheologilor, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cadrul sistemului defensiv al Daciei romane, limesul a ocupat un rol deosebit de important. El constituia linia externă, prima linie de contact cu dușmanii. Limesul a fost primul garant al păcii romane, chezașia desfășurării vieții economice și sociale a provinciei.

Primele însemnări despre existența unor vestigii arheologice la Porolissum se datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În a doua parte a secolului al XIX-lea numărul acestor însemnări a început să crească vertiginos. O primă descriere despre limesul roman, cu caracter de sinteză, a fost publicată în anul 1880 de către Károly Torma care a efectuat în prealabil și săpături propriu-zise la Porolissum. Torma descrie întreaga parte superioară a limesului Daciei romane. Însemnările și observațiile lui l-au inspirat pe Aladár Radnóti să efectueze primele săpături sistematice la Porolissum.

Nu ne-am propus să facem o analiză a problematicii limesului roman al Daciei. Acest lucru a fost făcut, cu multă pricepere, de alții. Noi vom încerca să introducem în circuitul științific unele informații inedite care se referă la cercetarea limesului roman, la circumstanțele săpăturilor arheologice efectuate la Porolissum în 1943 de Aladár Radnóti, și la interesul lui Paul Reinecke, față de rezultatele cercetărilor efectuate de Zoltán Székely la castrul roman de la Comalău.

La o sută de ani de la nașterea lui Zoltán Székely, credem că este bine venit să prelucrăm și să introducem unele informații inedite în circuitul științific din corespondența arheologică a arheologului și fostului director al Muzeului Național Secuiesc de la Sf. Gheorghe.

După terminarea facultății, în anul școlar 1936-1937, Zoltán Székely și-a început cariera de profesor secundar de limbă latină și greacă la colegiul reformat „Wesselényi” din Zalău, unde a făcut cunoștință cu piesele Colecției Szikszai. Peste un an, ca bursier, a făcut un an de specializare la Universitatea „Pázmány Péter” din Budapesta, unde a ascultat cursurile profesorilor András Alföldi, Ferenc Tompa și István Paulovics, și s-a împrietenit cu Lajos Nagy, Gyula László, Amália Mozsolics, Mihály Párducz ș. a. La Aquincum (Budapesta) a participat la săpăturile lui János Szilágyi, iar în anul 1943, împreună cu un grup de arheologi de la Universitatea „Pázmány Péter” din Budapesta, în frunte cu Aladár Radnóti, a participat la primele săpături sistematice de la Porolissum.

Pe de altă parte, în cursul campaniei din vara anului 1942 Székely Zoltán a efectuat săpături arheologice sistematice la castrul roman de la Comalău. Rezultatele acestor săpături au constituit și subiectul tezei sale de doctorat, pe care și-a susținut-o în anul 1943, la Universitatea din Cluj.

Cele cinci scrisori ale lui Aladár Radnóti, adresate lui Zoltán Székely, păstrate în moștenirea lui, pe care le publicăm prin această cale, cuprind un interval de timp de un sfert de secol. Primul a fost trimis la data de 5 septembrie 1943, iar ultimul la 11 iulie 1968, cu patru ani înainte de decesul prematur al profesorului Aladár Radnóti.

Chapters From the History of Research on the Roman Limes from Transylvania

(Abstract)

The author publishes five letters addressed to Zoltán Székely by Aladár Radnóti. The first letter was written in 1943 and the last in 1968, four years before professor Radnóti premature death. These letters contain a series of data, particularly important for Roman Limes research in Transylvania. As comes clear from these letters, the great German archaeologist Paul Reinecke was well aware of the Roman limes in Transylvania. He was interested in his research about the investigations Zoltán Székely had performed at the Roman camp at Komolló (Comalău, Covasna County). Reinecke made more chronological details related to this camp.

In other news, we learn about the archaeological excavations at Porolissum in 1943, led by Radnóti, in which Zoltán Székely took part as well. Radnóti established the line of Roman limes by the Meszes (Meseș) Gates. These research results were published only after Radnóti's death in 1978.

By publishing these letters I intended to introduce into the larger academic circulation these original data, which contribute to a better knowledge of the research on the Transylvanian Roman Limes.